

पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग

स्वच्छभारतमिशन(ग्रामीण)टप्पा-2

अंदाजपत्रकीयआराखडा(Costed Plan)

गावस्तरीय घनकचरा व सांडपाणी व्यवस्थापन

(मासिक पाळी व्यवस्थापन तालुका स्तरीय कृती, प्लाॅस्टिक वेस्ट मॅनेजमेन्ट तालुका स्तरीय कृती, गोबरधन जिल्हास्तरीय कृती तथा मैलागाळ व्यवस्थापन जिल्हास्तरीय कृती असल्याने याबाबी गावस्तरीय आराखडयातून वगळण्यात आलेले आहेत. यासाठी सविस्तर अंदाजपत्रकीय आराखडा स्वतंत्रपणे तयार करावा.)
(गावस्तरीय सामुदायिक स्वच्छता संकुल तथा घनकचरा व सांडपाणी व्यवस्थापनासाठी वेळोवेळी निर्गमित होणारे शासन निर्णय/परिपत्रके/मार्गदर्शक सुचना नुसार आवश्यकतेप्रमाणे योग्य ते बदल सदरील टाईप डिझाईन मध्ये करण्यात यावे.)

गावाचेनाव :-
वार्षिक कृती आराखडा 2020-21 अनु क्र.:-
ग्रामपंचायत :-
तालुका :-
जिल्हा :-

(राज्यपाणीवस्वच्छतामिशन व अखिल भारतीय स्थानिक स्वराज्य संस्था, मुंबई यांच्या सहाय्याने)

Contents

कार्यकारीसारांश.....	५
प्रकरण 1:- व्याप्तीआणिकार्यपद्धती	७
अंाजपत्रकीयआराखड्याचीव्याप्ती	७
अंाजपत्रकीयआराखडातयारकरण्याचीकार्यपद्धती.....	७
प्रकरण 2:- गावातीलघनकचरावसांडपाणीव्यवस्थापनाचीसद्यस्थिती	८
गावाचीभौगोलिकस्थितीवसंक्षिप्तमाहिती	८
पाणीपुरवठ्याचीअस्तित्वातीलसाधने.....	११
अस्तित्वातीलशौचालयव्यवस्थापन.....	१२
अस्तित्वातीलघनकचराव्यवस्थापन :-	१२
सांडपाणीनिर्मितीप्रमाण	१४
अस्तित्वातीलसांडपाणीविल्हेवाटलावण्याच्यापद्धती :	१४
संस्थात्मकस्तरीयस्वच्छतासुविधांचीसद्यस्थिती :-	१५
संस्थांच्यास्वच्छतासुविधांच्याछायाचित्रे :	१६
एकंारीतस्वच्छतावर्णन :-	१६
प्रकरण3 : प्रस्तावितघनकचरावसांडपाणीउपाययोजना.....	१७
कुटुंबस्तरावरीलप्रस्तावितउपाययोजना.....	१७
सार्वजनिकशौचालय/सामुाधिकस्वच्छतासंकुलबांधकाम (रु. 3 लक्षप्रतिसंकुल)	१७
शौचालयव्यवस्थापन, घनकचरावसांडपाणीव्यवस्थापनासाठीसुविधाउभारण्यासाठीचाखर्च	२०
अंाजपत्रकियगोषवारा :- शौचालयव्यवस्थापन, घनकचरावसांडपाणीव्यवस्थापन	२३
घनकचरावसांडपाणीव्यवस्थापनाअंतर्गतपेखभालुरुस्तीचाखर्च (ग्रामपंचायतस्वखर्चातूनअथवाबिझनेसमॉडेलकृतीसंगमातून)	२५

प्रकरण 4 : स्वच्छता/सामुहिकसहभागीयांचावागणुकितीलयोग्यबलआणिक्षमताबांधणीयासंभर्तनिती	२६
प्रकरण5 : अंमलबजावणीआराखडा (मार्गदर्शनासाठी)	३३
नकाशे :-	३५

कार्यकारी सारांश

कार्यकारी सारांश हा स्वच्छ भारत अभियान ग्रामीण टप्पा-2अंतर्गत केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सुचना माहे जुलै 2020 च्या अनुषंगाने गावातील घनकचरा व सांडपाणी व्यवस्थापना अंतर्गत राबावयाच्या विविध उपांगासाठी प्रस्तावित अंदाजपत्रकीय तांत्रिक पर्यायांचा संक्षिप्त आराखडा आहे.

गावाचेनाव :-

ग्रामपंचायतीचे नाव :-

तालुक्याचे नाव :-

जिल्ह्याचे नाव :-

पिनांक आणि ग्रामपंचायतीच्या ठरावाचा संदर्भ:-

पिनांक आणि ग्रामसभेच्या ठरावाचासंदर्भ:-

तक्ता -१.१

घनकचरा व सांडपाणी व्यवस्थापनाचा अंदाजपत्रकीय आराखडा एका दृष्टीक्षेपात			
अ. क्र.	उपक्रम	पातळी/स्तर	अंदाजपत्रकीय खर्च
1.	शौचालय व्यवस्थापन		
		घरगुती स्तर	
		संस्थात्मक स्तर/ सार्वजनिक/सामुदायिक स्तर	
2.	घनकचरा व्यवस्थापन		
		घरगुती स्तर	
		संस्थात्मक स्तर/ सार्वजनिक/ सामुदायिक स्तर	
3.	सांडपाणी व्यवस्थापन		
		घरगुती स्तर	
		संस्थात्मक स्तर/ सार्वजनिक/ सामुदायिक स्तर	

4.	माहिती शिक्षण संवा		
		घरगुती स्तर	
		संस्थात्मक स्तर/ सार्वजनिक/ सामुयिक स्तर	
5	क्षमता बांधणी		
		घरगुती स्तर	
		संस्थात्मक स्तर/ सार्वजनिक/ सामुयिक स्तर	

प्रकरण 1:- व्याप्ती आणि कार्यपद्धती

अंदाजपत्रकीय आराखड्याची व्याप्ती

स्वच्छ भारत अभियान ग्रामीण टप्पा-2अंतर्गत गावातील घनकचरा व सांडपाणी व्यवस्थापनाची कामे राबविण्यासाठी केंद्र शासनाद्वारे माहे जुलै 2020 मध्ये मार्गदर्शक सुचना निर्गमित करण्यात आल्या आहेत. त्यानुसार, राज्यासाठी वार्षिक कृती आराखड्यात समाविष्ट असलेल्या गावांमध्ये राबविण्याची कामे हाती घेण्याच्या संदर्भात तयार करावयाच्या अंदाजपत्रकीय आराखड्याच्या प्रक्रियेची व्याप्ती आणि उद्दिष्टे खालीलप्रमाणे-

1. गावासाठी घनकचरा व सांडपाणी व्यवस्थापनाची अस्तित्वातील कामांची सद्यस्थिती जाणून घेणे.
2. पायाभूत सुविधांमधील तांत्रिकदृष्ट्या त्रुटी ओळखणे.
3. प्रभावी किमान खर्चाचे व शाश्वत पॅनपिन प्लेखभाल पुरुस्तीचा खर्च किमान असणारे विविध तांत्रिक पर्याय प्रस्तावित करणे. भौगोलिक परिस्थितीनुसार तंत्रज्ञान प्रस्तावित करणे.
4. घनकचरा व सांडपाणी व्यवस्थापनाच्या प्रत्येक घटकांचा जिल्हा परसुचीनुसार, अंदाजपत्रकीय आराखडा तयार करणे.
5. अंदाजपत्रकीय बाबींच्या संदर्भात, प्रस्तावित तांत्रिक पर्यायांचे केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सुचनांच्या अनुषंगाने आर्थिक विगतवारी नमुने करणे.
6. घनकचरा व सांडपाणी व्यवस्थापनाच्या अंमलबजावणी प्रक्रीया सुलभ् होणे कामी नियोजनकरणे

अंदाजपत्रकीय आराखडा तयार करण्याची कार्यपद्धती

अंदाजपत्रकीय खर्चाचा अहवाल तयार करण्यासाठीची कार्यपद्धती

1. शाश्वत आराखड्याचे प्रमाणीकरण / पुष्टीकरण (Validation) करणे
2. सर्वेक्षण केलेल्या माहितीच्या प्रमाणीकरणासाठी लोक सहभागाआधारे नियोजन करणे.
3. गावासाठी अंमलबजावणी करण्यासाठी, इतरत्र उपलब्ध असलेल्या तांत्रिक पर्यायांची पाहणी करणे गरज पडल्यास अभ्यास पौ-याचे नियोजन करणे. सार नियोजन जिल्हा स्तरावर केले जाईल.
4. अंदाजपत्रकीय आराखड्यास ग्रामसभेने मान्यता प्रदान करणे.
5. राज्यामध्ये वा इतरत्र उपलब्ध असलेल्या यशोगाथा गावांच्या उपलब्ध प्स्ताऐवजांचा संदर्भ घेणे.

प्रकरण 2:-गावातील घनकचरा व सांडपाणी व्यवस्थापनाची सद्यस्थिती

गावाची भौगोलिक स्थिती व संक्षिप्त माहिती

गावाची मुलभुत माहिती यांसह भौगोलिक समन्वय (रेखांश आणि अक्षांश) सरासरी समुद्रसपाटीपासुनची पातळी, जवळपासचे महामार्ग आणि खुणा संर्भात असलेले स्थान आणि ग्रामपंचायतीमधील अंतर्गत क्षेत्र अतिरिक्त माहिती जसे कि धरणे व जलाशयांसह जवळील जलकुंभ आणि महत्वपूर्ण व्यावसायिक किंवा ऐतिहासीक महत्वांचे मुद्दे :

गावाच्या लोकसंख्या आधारे लोकसंख्या घनता विचारात घेवून, वार्ड/वाडी/वस्तीनिहाय सविस्तर माहिती

महाराष्ट्रातील जिल्हयाच्या जागेचा नकाशा	जिल्हयातील तालुका दर्शविणारा नकाशा
ग्रामपंचायत क्षेत्रांची उपग्रह प्रतिमा	

गावाचा जनगणनेनुसार लोकसंख्येचा तपशील.

तक्ता - २.१

अ. क्र.	जनगणना	लोकसंख्या	कुटुंब	वयोमानानुसार लोकसंख्या			गावातील दिव्यागांची संख्या	दशवार्षिक वाढ
				वय 12 वर्षापर्यंत	वय 12 ते 60 वर्षापर्यंत	वय 60 वर्षापेक्षा जास्त		
1.	1991							
2.	2001							
3.	2011							
4.	2020							
5.	2021*							

टीप:-*2020 च्या प्रत्यक्षातील लोकसंख्या आधारे सन 2021 ची लोकसंख्या परिगणना करून प्रकल्पित करावी.

गावाची आर्थिक स्थितीदर्शक माहिती:-

गावकऱ्यांच्या आर्थिक स्थितीचा तपशील

कृषी उपक्रम :

पिकांची माहिती :

फलोत्पादन :

पशुसंवर्धन :

मासेमारी व मत्स्यपालन :

इतर :

गावातील उपलब्ध पशुधन संसाधने :-

तक्ता - २.२

गुरांचा प्रकार	गाई	बैल	म्हशी	बकऱ्या	मेंढ्या	कोंबड्या	इतर
उपलब्ध संख्या							

गावाचे हवामान/पर्जन्यमान:-

अ. क्र.	शीर्षक	हवामानाची माहिती
1	तापमान (हवामान)	वार्षिक सरासरी तापमान... सेल्सिअस
2	पर्जन्यमान	वार्षिक सरासरी पाऊसाचे प्रमाण... मि. मि.

गावातील साक्षरतेचे प्रमाण

गावातील साक्षरतेचे प्रमाण सरासरी ----- %

गावातील उपलब्ध शासकीय/निमशासकीय/शैक्षणिक संस्थांच्या/इस्पीतळ इमारतीची माहिती:-

शासकीय कार्यालये:-

अ.

ब.

इतर कार्यालये:-

अ.

ब.

शैक्षणिक संस्था:-

शाळा:-

अंगणवाडी:-

अ.

ब.

वैद्यकीय संस्था:-

अ.

ब.

पाणी पुरवठ्याची अस्तित्वातील साधने

तक्ता - २.३

अ.क्र.	स्त्रोतानिहाय पाणीपुरवठा	पाणी उपसा/पुरवठ्याचे प्रमाण प्रति षिन(लीटर्स)
1	पाणीपुरवठा योजना	
2	विहिर	
3	बोअरवेल (पॉवरपंप)	
4	बोअरवेल (हातपंप)	
5	टक्कर (कालावधी नमुना करावा)	
6	इतर	

(अस्तित्वातील पिण्यायोग्य/बांधणीस्थितीतील पाणीपुरवठा योजनांचे स्त्रोत, विहिर, बोअरवेल, हातपंप आणि इतर स्त्रोतांचा समावेश असावा.)

स्त्रोतनिहाय पाणी पुरवठा संभर्गतजलशुद्धीकरण/ पाण्याची गुणवत्ता राखण्यासाठी केलेल्या उपायांची माहिती जसे कि टीसीएल पावडर, मेडिक्लोर इत्यादी माहिती.

उपलब्ध स्त्रोतनिहाय कुटूंबांची माहिती :

तक्ता - २.४

अ.क्र.	घरगुती पाणीपुरवठा स्त्रोत	कुटुंब संख्या	% एकूण टक्केवारी
1	वैयक्तिक घरगुती नळ		
2	सार्वजनिक नळ / नळकोंडाळे		
3	बोअरवेल (पॉवर पंप)		
4	बोअरवेल (हातपंप)		
5	विहिर		
6	पाण्याचे टक्कर		
7	इतर		

अस्तित्वातील शौचालयव्यवस्थापन

तक्ता - २.५

अ.क्र.	शौचालयांच्या सुविधेचा प्रकार		कुटुंब संख्या	एकूण टक्केवारी %
1	वैयक्तिक शौचालये	एक शौचखड्ड्याचे शौचालय		
		दोन शौचखड्ड्याचे शौचालय		
		एका शौचखड्ड्याचे रूपांतर दोन शौचखड्ड्यांमध्ये रूपांतर करता न येऊ शकणारी शौचालय		
		सेप्टिक टँक		
		शौचखड्ड्यांना जोडलेली सेप्टिक टँक (Black Water)		
		गटारी जोडलेली सेप्टिक टँक (Black Water)		
		बायोगाळ / गोबर गळ		
2	पिव्यांग शौचालय			
3	सामुदायिक / गट शौचालये			
4	शौचालयाची सोय नसलेली			

अस्तित्वातील घन कचरा व्यवस्थापन:-

गावामध्ये पॅनॅपिन कचऱ्याच्या निर्मितीची नोंद पॅररोज निर्माण होणाऱ्या कचऱ्याच्या निरीक्षणावरील आणि पॅनॅपिन कचऱ्याचे (जैविक आणि अजैविक) प्रत्यक्ष मोजमापांच्या आधारे करावी.

तक्ता - २.६

गावाचे नाव/वार्ड/वाडी-वस्ती	एकूण लोकसंख्या	एकूण कुटुंबे	एकूण निर्माण होणारा घन कचरा प्रतिपिन (किलो)		
			जैविक	अजैविक	एकूण

गावामध्ये प्रस्थापित असलेल्या, घरगुती कचरा संकलनाचा, सार्वजनिक व सामुदायिक व्यवस्थेसह कचरा विल्हेवाटीचा सविस्तर तपशिल नमुद करावा.

जैविक कचरा विल्हेवाट लावण्याच्या पद्धती :

तक्ता - २.७

अ.क्र.	जैविक (ओला) कचरा विल्हेवाट लावण्याची पद्धत	कुटुंब संख्या	एकूण टक्केवारी (%)
१.	गावस्तरीय कचरा संकलन		
२.	उघड्यावर कचरा टाकणे		
३.	गुरांचे खाणय		
४.	वैयक्तिक खत खड्डा		
५.	सामुदायिक खत खड्डा		
६.	बायोगण / गोबर गण		
७.	नदी / खाडी / समुद्र / अन्य जलस्रोत		
८.	इतर		

अजैविक कचरा विल्हेवाट लावण्याच्या पद्धती :

तक्ता - २.८

अ.क्र.	अजैविक (सुका) कचरा विल्हेवाट लावण्याची पद्धत	कुटुंब संख्या	एकूण टक्केवारी (%)
१.	गावस्तरीय कचरा संकलन		
२.	उघड्यावर कचरा टाकणे		
३.	उघड्यावर कचरा जाळणे		
४.	कबाडीवाला / भंगारवाल्यांना देणे		
५.	सल्लोटीरी वेस्ट/वैद्यकीय इन्सुलिनरेटरद्वारा विल्हेवाट		
६.	इतर		

सांडपाणी निर्मिती प्रमाण

जल जीवन मिशन मार्गदर्शक पुस्तिका पुष्ट क्र. 38 वर नमुने केल्यानुसार गावासाठी पुरवठा करण्यात येणाऱ्या पाण्याच्या 65 टक्के प्रमाणात सांडपाणी निर्मिती गृहीत धरावी.

तक्ता - २.९

गावाचे नाव	एकूण लोकसंख्या	पाणी पुरवठा दर	निर्माण होणारे सांडपाणी प्रति षिन (लिटर)	
			घरगुती सांडपाणी (2 x 3 x 0.65)	काळे पाणी) सेप्टिक टँक वर आधारित लोकसंख्या x 3)
1	2	3	4	5

(डॉ.एस.वी.म्हापुस्कर यांनी दिलेल्या मार्गदर्शिका "Solid and Liquid Waste Management Entire Technology" पुस्तिकेनुसार.)

अस्तित्वातील सांडपाणी विल्हेवाट लावण्याच्या पद्धती:

तक्ता - २.१०

अ.क्र.	सांडपाणी विल्हेवाट लावण्याची पद्धत	कुटुंब संख्या	एकूण टक्केवारी (%)
१.	नाली/गटारातून पाणी संकलन		
२.	शौष खड्डे वैयक्तिक स्तर		
३.	शौष खड्डे सार्वजनिक स्तर		
४.	सांडपाणी प्रक्रिया प्रकल्प		
५.	कुटुंबस्तरीय परस बाग		
६.	सार्वजनिक परस बाग		
७.	उघड्यावर विल्हेवाट		
८.	नादी / खाडी / समुद्र / अन्य जलस्रोत		
९.	सांडपाणी व्यवस्थापन पॅनपिन प्लेखभाल पुरुस्ती पद्धती		
१०.	इतर		

सांडपाणी नित्याने / नेहमीचसाचून राहणाऱ्या जागांची संख्या :

संस्थात्मक स्तरीय स्वच्छता सुविधांची सद्यस्थिती :-

संस्थानिहाय (शाळा/अंगणवाडी/इस्पितळ/शासकीय/अशासकीय कार्यालय/इतर संस्था)स्वच्छता सुविधांची स्थिती :

तक्ता - २.११

	आहे/नाही/चांगली/दुरुस्तीची गरज		
1	शौचालय आणि मुत्रालयाचा तपशील	:	
	• महिला शौचालय व मूत्रालयाची संख्या	:	
	• पुरुषांच्या शौचालय व मूत्रालयाची संख्या	:	
	• पिव्यांग शौचालय व मूत्रालयाची संख्या	:	
	• शौचालयाचे प्रकार (एक खड्डा, दोन खड्डा, सेप्टिक टँक, इ.)	:	
	• शौचालयामध्ये पाण्याची उपलब्धता :	:	
	• शौचालयामध्ये हात धुण्यासाठी वॉश बेसिन व्यवस्था	:	
	• शौचालयामध्ये विद्युत व्यवस्था	:	
	• शौचालय/ मुत्रालय सद्यस्थिती	:	
	• स्वच्छता सुविधा वापरण्यायोग्य आहे की नाही ..?	:	
	• शौचालयाची नियमित देखभाल दुरुस्ती	:	
2	सांडपाणीविल्हेवाट व्यवस्था	:	
3	जैविक कचरा विल्हेवाट व्यवस्था	:	
4	अजैविक वापरण्यायोग्य कचरा विल्हेवाट व्यवस्था	:	
5	संस्थात्मक कार्यालयातील/शाळा इत्यादी मध्ये, हात धुण्याच्या व्यवस्थेची सद्यस्थिती आणि व्यवस्था विद्यार्थी/लाभार्थी संख्येच्या प्रमाणात आहे काय ? (शाळा , महाविद्यालये आणि अंगणवाडीत)	:	
6	किशोरवयीन विद्यार्थींसाठी आजारी खोल्या (Sicking Room) / बदलत्याखोल्या (Changing Room) / सुविधा आहेत काय ? आणि त्यांचीसद्यस्थिती (शाळा आणि महाविद्यालयांसाठी)	:	
7	मासिक पाळी कचरा विल्हेवाट लावण्यासाठी इन्सीनरेटरची सुविधा आहेत काय ? आणि त्यांचीसद्यस्थिती (शाळा आणि महाविद्यालयांसाठी/सामुदायिक स्वच्छता संकुल)	:	
8	जैववैद्यकीय कचरा विल्हेवाट लावण्याची पद्धत (वैद्यकीय आणि आरोग्य सेवा संस्थासाठी)	:	
9	पाणी आणि स्वच्छतेशी संबंधित इतर माहिती	:	

संस्थांच्यास्वच्छता सुविधाच्या छायाचित्रे:

एकंदरीत स्वच्छता वर्णन :-

सर्वांगीण स्वच्छतेच्या सद्यस्थितीत थोडक्यात सारांश : (शौचालय सुविधा उपलब्धतेचा प्रमाणानुसार सारांश)

प्रकरण 3 : प्रस्तावित घनकचरा व सांडपाणी उपाययोजना

गाव आणि स्थानिक लोकसंख्याशास्त्रीय, हवामान आणि स्वाभाविकरचना वैशिष्ट्यांनुसार प्रस्तावित उपायांचे पुढीलप्रमाणे गट करणे आवश्यक आहे, त्यानुसार घरगुती, संस्थात्मक आणि सामुदायिक उपाय योजनांची उपांगे :

कुटुंब स्तरावरील प्रस्तावित उपाय योजना

शौचालय व्यवस्थापन:

अ.क्र.	प्रस्तावित उपाय योजना	प्रस्तावित संख्या
1.	प्लोन खड्यांचे नवीन शौचालयाचे बांधकाम	
2.	एक खड्डा असलेल्या शौचालयांकरिता दुसरा खड्डा बांधणे	
3.	सेप्टिक टँकच्या बाहेर पडणाऱ्या काळ्या पाण्यासाठी शौच खड्डा	

1. बेसलाईन सर्वेक्षणातील शौचालयांपासून वंचित राहिली किंवा नवीन निर्माण झालेली घरे. 'नवीन वैयक्तिक शौचालये प्रस्तावित करावी.
2. ज्या कुटुंबांकडे सद्यस्थितीत एक खड्ड्याचे शौचालय आहे त्या कुटुंबाचे शौचालय पुहेरी खड्ड्याच्या शौचालयामध्ये रुपांतरीत करावे.
3. सेप्टिक टँकमधून बाहेर पडणाऱ्या काळ्या पाण्यासाठी शौचखड्डा किंवा इतर तांत्रिक पर्यायाची तरतूद करण्यात यावी.
4. सार्वजनिक/ सामुदायिक शौचालयांच्या अनुषंगाने नवीन बांधकाम किंवा पुरुस्ती (retrofitting) स्वच्छताविषयक मार्गदर्शकतत्वानुसार करण्यात यावे.

सार्वजनिक शौचालय/सामुदायिक स्वच्छता संकुल बांधकाम (जास्तीत जास्तरु. 3 लक्ष प्रति संकुल)

अ.क्र.	प्रस्तावित उपाय योजना	प्रस्तावित संख्या
1.	सार्वजनिक शौचालयाचे बांधकाम	

घन कचरा व्यवस्थापन प्रस्तावित उपाय योजना (रु. 60 प्रति व्यक्ती 5000 पर्यंत लोकसंख्या असलेल्या गावाकरिता व रु 45 प्रति व्यक्ती 5000 पेक्षा लोकसंख्या असलेल्या गावाकरिता) :-

तक्ता - ३.१

अ.क्र.	प्रस्तावित उपाय योजना	प्रस्तावित संख्या
1.	जैविक आणि अजैविक कचरा वेगळा करून ठेवण्यासाठी कुटूंबस्तरीय षोन कचरा कुड्यां	
2.	जैविक आणि अजैविक कचरा वेगळा करून ठेवण्यासाठी सार्वजनिक स्तरीय षोन कचरा कुड्यां	
3.	खतटाकी कंपोस्टबीन कुटूंब स्तरीय/	
4.	खतटाकीकंपोस्टबीन सार्वजनिक स्तरीय/	
5.	वर्गीकृत कचरा वहन करण्यासाठी ट्रायसायकल	
6.	बहरी ऑपरेटेड ट्रायसायकल	
7.	गावातील वर्गीकृत प्लास्टिक संकलन करण्यासाठी शेड/ग्रामस्तरीय साठवण शेड	
8.	खत प्रकल्प परिसर व्यवस्था निर्मिती	
9.	घनकचरा व्यवस्थापनासाठी अवजारे व साहित्य	
10.	वर्गीकृत कचरा गोळा करण्या कामगाराचे वेतन	
11.	वर्गीकृत संकलित कचऱ्याचे पुर्नचक्रीकरण/पुर्नवापर/विक्री	
12.	इतर अन्य प्रस्तावित उपांग	
13.	घनकचरा व्यवस्थापन षॅनषॅन षेखभाल षुरुस्ती	

केंद्र शासनाच्या मार्गर्शक सुचना माहे जुलै 2020 मध्ये पृष्ठ क्र.75 ते 80 मध्ये षिलेल्या तंत्रज्ञान प्रस्तावितकरावे.

खर्च कमी पडत असल्यास महत्वाच्या व आवश्यक उपाययोजना उतरत्या क्रमाने लावून अंमलबजावणीत निधी उपलब्धतेनुसार हा आराखडा ठरवावा.

सांडपाणी व्यवस्थापन (५००० पर्यंत लोकसंख्या असलेल्या गावासाठी रु.२८० प्रति व्यक्ती) प्रस्तावित योजना:-

तक्ता - ३.२

अ.क्र.	प्रस्तावित उपाय योजना	प्रस्तावित संख्या
१.	कुटुंबस्तरीय मॅजिक पीट/ शोष खड्डा/पाझर खड्डा/परसबाग (ग्रामपंचायत स्वनिधी अथवा कृती संगमातून)	
२.	सार्वजनिक स्तरीय मॅजिक पीट/ शोष खड्डा/पाझर खड्डा/परसबाग	
३.	सांडपाणी व्यवस्थापनासाठी नाल्या/गटारे (ग्रामपंचायत स्वनिधी अथवा कृती संगमातून)	
४.	सांडपाणी व्यवस्थापनासाठी प्रक्रीया प्रकल्प जसे स्थिरीकरण तळे इ. (ग्रामपंचायत स्वनिधी मनरेगा अथवा कृती संगमातून)	
५.	सांडपाणी व्यवस्थापनासाठी दैनंदिन देखभाल दुरुस्ती (ग्रामपंचायत स्वनिधी अथवा बिझनेस मॉडेल कृती संगमातून)	
६.	इतर अन्य	

सांडपाणी व्यवस्थापनासाठी स्वच्छ भारत मिशन ग्रामीण टप्पा-२ चे अनुदान केवळ सार्वजनिक स्तरीय शोष खड्डे अथवा मॅजिक पीट/ पाझर खड्डे यासाठी अनुज्ञेय आहे,तर कुटुंबस्तरीय उपाययोजना करिता नाही. सांडपाणी व्यवस्थापन (५००० पेक्षा जास्त लोकसंख्या असलेल्या गावासाठी रु.६६० प्रति व्यक्ती) प्रस्तावित योजना :-

तक्ता - ३.३

अ.क्र.	प्रस्तावित उपाय योजना	प्रस्तावित संख्या
१.	कुटुंबस्तरीय मॅजिक पीट/ शोष खड्डा/पाझर खड्डा/परसबाग (ग्रामपंचायत स्वनिधी अथवा कृती संगमातून)	
२.	सार्वजनिक स्तरीय मॅजिक पीट/ शोष खड्डा/पाझर खड्डा/परस खड्डा	
३.	सांडपाणी व्यवस्थापनासाठी बंदिस्त नाल्या/ स्मॉल बोअर सिवर	
४.	सांडपाणी व्यवस्थापनासाठी प्रक्रीया प्रकल्प जसे स्थिरीकरण तळे/कन्स्ट्रक्टेड वेटलॅंड/डीवॅटस/फायटोराईड तंत्रज्ञान/एबीआर/गावातील भौगोलिक परिस्थिती व भुजल पातळीच्या अनुषंगाने अन्य प्रक्रीया व्यवस्था	
५.	सांडपाणी व्यवस्थापनासाठी दैनंदिन देखभाल दुरुस्ती (ग्रामपंचायत स्वनिधी अथवा बिझनेस मॉडेल कृती संगमातून)	
६.	इतर अन्य	

सांडपाणी व्यवस्थापन घेणे दृष्टीने सांड पाण्याचा वाहता प्रवाह त्याजवळ उपलब्ध जागा इत्यादी गोष्टींची पाहणी करुन जागा नमूद कराव्यात.

शौचालयव्यवस्थापन, घनकचरावसांडपाणीव्यवस्थापनासाठी सुविधाउभारण्यासाठीचा खर्च

तक्ता - ३.४

(एक) खर्चाचा तक्ता-कुटुंब स्तरावर सुविधा उभारण्यासाठी अंदाजित किंमत					
अ.क्र.	प्रस्तावित सुविधा	संख्या	प्रति संख्या खर्च	एकूण खर्च	निधीचा प्रस्तावित स्रोत
		1	2	3=(1*2)	4
शौचालय व्यवस्थापन (अ)					
1	पौन खड्याचे नवीन शौचालय बांधणे		12000		स्व.भा.अ(ग्रा.) 2
2	एक खड्याच्या शौचालयासाठी पुसरा खड्डा				लाभार्थी
3	सेप्टिक टँकच्या बाहेर पडणाऱ्या पाण्यासाठी एक शौचखड्डा				लाभार्थी
(अ) शौचालय व्यवस्थापन एकूण खर्च					
घन कचरा व्यवस्थापन (ब)					
1	घरगुती स्तर नाडेप टाकी				लाभार्थी
2	घरगुती स्तरावर पौन कचरा कुंड्या				ग्राम पंचायत /15 वा वित्त आयोग / लाभार्थी
3	सार्वजनिक स्तरावर पौन कचरा कुंड्या				ग्राम पंचायत /15 वा वित्त आयोग / लाभार्थी
4	खतटाकीकंपोस्टबीन कुटूंब / स्तरीय				लाभार्थी
5	खतटाकीकंपोस्टबीन सार्वजनिक / स्तरीय				स्व.भा.मि.2
6	वर्गीकृत कचरा वहन करण्यासाठी ट्रायसायकल				स्व.भा.मि.2
7	बद्धरी ऑपरेटेड ट्रायसायकल				स्व.भा.मि.2
8	गावातील वर्गीकृत प्लास्टिक संकलन करण्यासाठी ग्रामस्तरीय				स्व.भा.मि.2

	साठवण शेड				
9	वर्गीकृत संकलित कचऱ्याचे पुर्नचक्रीकरण/पुर्नवापर/विक्री व्यवस्था निर्मिती				लाभार्थी
10	इतर अन्य प्रस्तावित उपांग				ग्रामपंचायत स्वनिधी
11	घनकचरा व्यवस्थापन पॅनपिन पेखभाल पुरुस्ती				ग्रामपंचायत स्वनिधी
सांडपाणी व्यवस्थापन (5000 पर्यंत लोकसंख्या असलेल्या गावासाठी)					
1	कुटुंबस्तरीय मज्जिक पीट/ शोष खड्डा/पाझर खड्डा/परसबाग (ग्रामपंचायत स्वनिधी अथवा कृती संगमातून)				लाभार्थी
2	सार्वजनिक स्तरीय मज्जिक पीट/ शोष खड्डा/पाझर खड्डा/परस खड्डा				स्व.भा.मि.2
3	सांडपाणी व्यवस्थापनासाठी नाल्या/गटारे (ग्रामपंचायत स्वनिधी अथवा कृती संगमातून)				(ग्रामपंचायत स्वनिधी अथवा कृती संगमातून)
4	सांडपाणी व्यवस्थापनासाठी प्रक्रीया प्रकल्प जसे स्थिरीकरण तळे इ. (ग्रामपंचायत स्वनिधी अथवा कृती संगमातून)				(ग्रामपंचायत स्वनिधी अथवा कृती संगमातून)
5	सांडपाणी व्यवस्थापनासाठी पॅनपिन पेखभाल पुरुस्ती (ग्रामपंचायत स्वनिधी अथवा बिझनेस मॉडेल कृती संगमातून)				(ग्रामपंचायत स्वनिधी अथवा बिझनेस मॉडेलकृती संगमातून)
6	इतर अन्य				(ग्रामपंचायत स्वनिधी अथवा कृती संगमातून)
सांडपाणी व्यवस्थापनासाठी येणारा एकूण खर्च					
तक्ता - ३.५					

सांडपाणी व्यवस्थापन (५००० पेक्षा जास्त लोकसंख्या असलेल्या गावासाठी)					
१	कुटुंबस्तरीय मॅजिक पीट/ शोष खड्डा/पाझर खड्डा/परसबाग (ग्रामपंचायत स्वनिधी अथवा कृती संगमातून)				लाभार्थी
२.	सार्वजनिक स्तरीय मॅजिक पीट/ शोष खड्डा/पाझर खड्डा/परस खड्डा				स्व.भा.मि.२
३.	सांडपाणी व्यवस्थापनासाठी बंदिस्त नाल्या/ स्मॉल बोअर सिवर				स्व.भा.मि.२(
४.	सांडपाणी व्यवस्थापनासाठी प्रक्रीया प्रकल्प जसे : <ul style="list-style-type: none"> • स्थिरीकरण तळे • कन्स्क्टेड वेटलॅंड • डीवॅटस • फायटोराईड तंत्रज्ञान • एबीआर • गावातील भौगोलिक परिस्थिती व भुजल पातळीच्या अनुषंगाने अन्य प्रक्रीया व्यवस्था 				स्व.भा.मि.२
५.	सांडपाणी व्यवस्थापनासाठी दैनंदिन देखभाल दुरुस्ती (ग्रामपंचायत स्वनिधी अथवा बिझनेस मॉडेल कृती संगमातून)				(ग्रामपंचायत स्वनिधी अथवा बिझनेस मॉडेलकृती संगमातून)
६.	इतर अन्य				(ग्रामपंचायत स्वनिधी अथवा कृती संगमातून)
सांडपाणी व्यवस्थापनासाठी येणारा एकूण खर्च					

अंदाजपत्रकिय गोषवारा :-शौचालयव्यवस्थापन, घनकचरावसांडपाणी व्यवस्थापन

शौचालय व्यवस्थापन	रु.	
घनकचरा व्यवस्थापन	रु.	
सांडपाणी व्यवस्थापन	रु.	
एकुण	रु.	
सामुदायिक शौचालय/घनकचरा व्यवस्थापन/सांडपाणी व्यवस्थापनयासाठी लागणाऱ्या साहित्यासाठी आवश्यकतेनुसार carting लीड चार्जस	रु.	
अंदाजपत्रक तयार करण्यासाठी निश्चित केलेल्या यंत्रणेस करावयाच्या अदायगी रक्कम (5% अथवा रु. 1 लाख यापैकी जी कमी असेल ती)	रु.	
त्रयस्थ यंत्रणा तपासणी (0.50 %)	रु.	
कन्टेनजेन्सी 5 %	रु.	
जी.एस. टी. 12%	रु.	
एकुण	रु.	

अ.क्र.	सुविधा उभारण्याचा स्तर	कृती	एकूण खर्च	प्रस्तावित स्रोत (All Amounts in Rs.)							एकूण	
				स्वच्छ भारत अभियान (ग्रामीण)		१५ वा वित्त आयोग	मनरेगा	बिझनेस मॉडेल/सीएसआर	ग्रामपंचायत स्वनिधी	लाभार्थी		एकूण
				६० % केंद्र हिस्सा	४० % राज्य हिस्सा							
१	कुटुंब स्तर	शौचालय व्यवस्थापन										
२		घन कचरा व्यवस्थापन										
३		सांडपाणी व्यवस्थापन										
४		एकूण										
५	सामुहिक स्तर	शौचालय व्यवस्थापन										
६		घन कचरा व्यवस्थापन										
७		सांडपाणी व्यवस्थापन										
८		एकूण										
९		गोळा बेरीज										

घनकचरा व सांडपाणी व्यवस्थापना अंतर्गत देखभाल दुरुस्तीचा खर्चग्रामपंचायत स्वखर्चातून)
(अथवा बिझनेस मॉडेल कृती संगमातून

देखभाल दुरुस्तीचा खर्च(वार्षिक)				
अ.क्र.	तपशीलवार बाब	संख्या	खर्च रुपये	संदर्भ
१	स्वच्छताकामगार (घनकचरा व सांडपाणी व्यवस्थापन)	कामगार /महिना		महाराष्ट्राकरिता किमान वेतन २०१९
२	कचरा संकलन करणा-या वाहनाचा देखभाल व दुरुस्तीचा खर्च	महिना		
३	कचरा संकलन वाहनचालक	कामगार /महिना		
४	इतर			
	प्रतिमहिनाएकूणखर्च			
	देखभाल दुरुस्तीचा एकूण खर्च (वार्षिक)	वार्षिक		

(सूचित तांत्रिक पर्यायांचा अंदाज सूचक आहे तथापिकेंद्र शासन मार्गदर्श ,क पुस्तिका माहे जुलै २०२० ४ मधील.२. मध्ये नमुद केल्यानुसार १०वातावरण)क्लायमेटिक कंडिशनह ,(ायड्रोलॉजी व क्षेत्रिय टोपोग्राफी नुसार योग्य तंत्रज्ञान लागू करण्यास मुभा देण्यात आलेली आहे .

प्रकरण 4 : स्वच्छता/सामुहिक सहभागी यांचा वागणुकीतील योग्य बदल आणि क्षमता बांधणी यासंदर्भात निती

वागणुकीत बाल घडवून आणण्यासाठी संवा (BCC)-आराखडा												
कृती	संख्या	अंजित खर्च (रुपये)	खर्चाचे स्रोत (रुपये लाखात)					कार्यान्वयन गट	शासनाचा विभाग/कार्यक्रमाचा तपशील	सनियंत्रण गट	वेळापत्रक	
			लाभार्थी	ग्रा.पं.	सामुहिक	सीएसआर	मनरेगा					स्व.भा.अं.
स्वच्छतेच्या यथायोग्य वागणुकीच्या प्रोत्साहनासाठी स्वच्छाग्रहींच्या गृहभेटी (एकूणकुटुंबेX 4 भेटी =एकूण भेटीस्वच्छाग्रहींमध्ये विभागणे)		-	-	-	-	-	-	स्वच्छाग्रही	तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	पाणी समिती	महिना 1 - 12	
हागणपारीमुक्त राखण्याचे सांगण्यासाठी बचत गट त्रैमासिक बैठका (सक्रिय महिला बचत गट संख्या)	04							स्वच्छाग्रही	तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	पाणी समिती	महिना 1 - 12	

स्वच्छतेच्या सवयी शाश्वततेने पालन करण्यासाठी शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या त्रैमासिक बैठका (शाळा व महाविद्यालयांची संख्या X 4 भेटी)										पाणी समिती	तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	एच.आर. व आयईसी तज्ञ	महिना 1
हागणपारीमुक्त पार्जाबाबत सतत माहिती उपलब्ध करून घेण्यासाठी आणि सामुहिक नियंत्रण बळकट करण्यासाठी ग्राम पंचायत, पाणी समिती आणि संस्थांच्या प्रतिनिधी समवेत मासिक गट चर्चा	12									स्वच्छाग्रही व तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	एच.आर. व आयईसी तज्ञ	महिना 3
शोष खड्डा, शौचालयाचे खड्डे रिकामे करणे, हात धुण्याविषयीच्या सवयी कौटुंबिक स्तरावर पाणी शुद्ध राखणे आणि गांडूळखत याविषयी प्रात्यक्षिक	05									पाणी समिती व तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	एच.आर. व आयईसी तज्ञ	महिना 1

हागणपारीमुक्त पार्जा शाश्वत राखण्यासाठी सामुहिक नियंत्रणाचे महत्व समजण्यासाठी स्वच्छाग्रही आणि पाणी समिती यांचा अभ्यास पौरा	15								तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	एच.आर. व आयईसी तज्ञ	महिना 3
वैयक्तिक संवाप साधण्यासाठी स्वच्छाग्रहीना बणा, अंपरन आणि टोपी यांचा टूल किट पणे	5								स्वच्छाग्रही व बर्तो.रि.को.	तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	एच.आर. व आयईसी तज्ञ	महिना 2
वैयक्तिक संवाप साधण्यासाठी स्वच्छाग्रहीना बणा, अंपरन आणि टोपी यांचा टूल किट पणे	02								स्वच्छाग्रही व तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	एच.आर. व एम आणि ई तज्ञ	महिना 4 & 9
शाळेच्या विद्यार्थ्यांची जनजागृतीसाठी रक्षी	12								ही व तालुका स्तरीय	तालुका स्तरीय	एम आणि ई	महिना 3-13

मासिक गाव स्वच्छता अभियान	12									पाणी समिती व स्वच्छाग्रही	तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	एम आणि ई व आयईसी तंज-जिल्हास्तर	महिना 3-13
स्वच्छ घर स्पर्धा	01									पाणी समिती व स्वच्छाग्रही	तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	एम आणि ई व आयईसी तंज-जिल्हास्तर	महिना 11
स्वच्छ वॉर्ड स्पर्धा	01									पाणी समिती व स्वच्छाग्रही	तालुका स्तरीय	आयईसी तंज-	महिना 11
स्वच्छ संस्था स्पर्धा	01									पाणी समिती व स्वच्छाग्रही	तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	आयईसी तंज-	महिना 11
कुटुंब स्तरावर उत्तम घरगुती सांडपाणी व्यवस्थापन स्पर्धा	01									पाणी समिती व स्वच्छाग्रही	तालुका स्तरीय	आयईसी तंज-	महिना 11
कुटुंब स्तरावर उत्तम घन कचरा व्यवस्थापन स्पर्धा	01									पाणी समिती व स्वच्छाग्रही	तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	एम आणि ई व आयईसी तंज-जिल्हास्तर	महिना 11

उत्तम प्खभाल ुरुस्तीसाठी सहाय्य स्पर्धा	01								पाणी समिती व स्वच्छागही	तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	एम आणि ई व आयईसी तंज- जिल्हास्तर	महिना 11
स्वच्छतेच्या सवयी लावण्यासाठी अभिनव संकल्पना स्पर्धा	01								पाणी समिती व स्वच्छागही	तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	एम आणि ई व आयईसी तंज- जिल्हास्तर	महिना 11
एकूण												

सामुहिक स्तरावरील सहभागी यांच्यासाठी क्षमता बांधणी आराखडा

कृती संख्या	संख्या	अंणजित खर्च(रुपये	खर्चाचे स्रोत)रुपये लाखात(कार्यान्वयन गट	शासनाचा विभाग/कार्यक्रमाचा तपशील	सनियंत्रण गट	वेळापत्रक
			लाभार्थी	गा.पं.	सामुहिक	सासनाचा	मनरेगा	स्व.भा.अ				
हागणपारीमुक्त-शाश्वत ढर्जा याबाबत सरपंच ,ग्राम सेवक आणि ग्रामपंचायत आणि पाणी समिती सणस्यांना माहिती ढेणे	१५							तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	जि.पा.स्व. अ.	एच.आर व एम आणि ई तंत्र	महिना 1	
वैयक्तिक स्तर संवाण याविषयी स्वच्छाग्रही आणि पाणी समिती सणस्यांना प्रशिक्षण	१५							तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	जि.पा.स्व. अ.	एच.आर व एम आणि ई तंत्र	महिना 1	
पाणी समिती सणस्यांना त्यांच्या भूमिका ,जबाबणान्या , कार्ये ,कार्यवाही आणि अहवाल साणर करणे याबाबत प्रशिक्षण	१५							तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	जि.पा.स्व. अ.	एच.आर व एम आणि ई तंत्र	महिना 1	
महिला बचत गटाच्या सणस्यांना मासिक पाळी स्वच्छतेविषयी माहिती ढेणे	५०							तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	जि.पा.स्व. अ.	एच.आर व एम आणि ई तंत्र	महिना 3	
शौचालय बांधणे आणि ढुरुस्ती	१०							तालुका	जि.पा.स्व.	एच.आर व	महिना	

करणे याविषयी गवंड्यांना प्रशिक्षण देणे									स्तरीय मनुष्यबळ	अ.	एम आणि ई तंत्र	1
स्वच्छतेच्या सवयी अंमलात आणण्यासाठी संस्थात्मक प्रतिनिधींना माहिती देणे.	१०								तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	जि.पा.स्व. अ.	एच.आर व एम आणि ई तंत्र	महिना 3
स्वच्छाग्रही आणि पाणी समिती स०स्यांना घन कचरा , सांडपाणी आणि मैला व्यवस्थापन) विकेंद्रीत व्यवस्थापन (याविषयी माहिती देणे	१५								तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	जि.पा.स्व. अ.	एच.आर व एम आणि ई तंत्र	महिना 2
शाळेतील मंत्रिमंडळातील स०स्यांना स्वच्छतेच्या सवयी शाळेत आणि विद्यार्थ्यांनी अंमलात आणण्याबाबत माहिती देणे	३०								तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	जि.पा.स्व. अ.	एच.आर व एम आणि ई तंत्र	महिना 4
एकूण												

प्रकरण अंमलबजावणी आराखडा : 5 (मार्गदर्शनासाठी)

या अहवालात आधी नमूद करण्यात आल्याप्रमाणे पिण्याचे पाणी पुरविण्याची तरतूद आणि स्वच्छतेची तरतूद ग्रामस्थंसाणसाठी करणे ही ग्राम पंचायतीची घटनात्मक जबाबदारी आहे. या प्रस्तावित आराखड्याची अंमलबजावणी करण्याची जबाबदारी अर्थातच ग्राम पंचायत आणि पाणी समिती यांची आहे आणि या अंमलबजावणीवरतालुका स्तरीय मनुष्यबळ इतर विस्तार अधिकारीयांचे मार्गदर्शन आणि नियंत्रण राहिल.

स्वच्छता हा विषय गावकऱ्यांच्या वागणुकीच्या बाबलावर अवलंबून असल्यामुळे या आराखड्याची अंमलबजावणी आणि नियंत्रण अत्यंत महत्वाचे असून यासाठी ग्रामस्थांचा सहभाग अत्यंत महत्वाचा आहे. आराखड्याच्या अंमलबजावणीसाठी प्रस्तावित कार्यवाही आणि वेळापत्रक पुढीलप्रमाणे आहे.

प्रस्तावित अंमलबजावणी आराखडा वेळापत्रकासह					
अ क्र	बाब	उद्दिष्ट	प्रायित्व	वेळापत्रक	सनियंत्रण गट
1	घन कचरा, सांडपाणी व्यवस्थापन आणि हागणदारी मुक्त शाश्वत याविषयी ग्राम पंचायतीचे प्रशिक्षण	निगराणी समिती, पाणी समिती यांना मैला व्यवस्थापन आणि घन कचरा सांडपाणी व्यवस्थापन त्याविषयी धोरण आणि अंमलबजावणी यासाठी क्षमता बांधणी करणे	तालुका स्तरीय मनुष्यबळ/ एनजिओ यांचे प्रतिनिधी	महिना 1	जिल्हा स्तरीय आण.ई.सी. तंत्र
2	महिला बचत गट आणि स्वच्छाग्रही यांचे घन कचरा, सांडपाणी व्यवस्थापन आणि हागणदारी मुक्त शाश्वत याविषयी प्रशिक्षण	मैला व्यवस्थापन आणि घन कचरा व सांडपाणी व्यवस्थापन याविषयी कार्यवाही करण्यासाठी क्षमता बांधणी करणे	तालुका स्तरीय मनुष्यबळ/ एनजिओ यांचे प्रतिनिधी	महिना 1	जिल्हा स्तरीय आण.ई.सी. तंत्र

3	बांधकामासंबंधित कृती करण्यासाठी गवंड्यांचे प्रशिक्षण	गवड्यांना पुढील विषया संदर्भात क्षमता बांधणी करणे:- * प्लॉन खड्यांच्या शौचालयाचे बांधकाम * शौचालयाचा दुसरा पाझर खड्डा जंक्शन सह बांधणे * शोष खड्डा, मजिक शोष खड्डा घरगुती सांडपाणी व्यवस्थापनासाठी बांधणे	तालुका स्तरीय मनुष्यबळ/ जिल्हा सल्लागार, सेवाभावी संस्थांचे प्रतिनिधी	महिना 2	तालुका आणि जिल्हा स्तरावरील अधिकारी, गट विकास अधिकारी, उप मुख्य कार्यकारी अधिकारी(पाणी व स्वच्छता)
4	कुटुंब स्तरासाठी कचराकुंड्या खरेदी करणे	कचरा वर्गीकरण करणे	ग्राम पंचायत	महिना 2	गट स्तरावरील अधिकारी
5	ग्रामस्थांसमवेत वैयक्तिक संवाप आणि गट चर्चा	याद्वारे शौचालयाचा वापर, स्वच्छतेच्या सवयी, घरामध्येच कचऱ्याचे वर्गीकरण करणे, वागणुकीत बापल, सेप्टिक टँकमधून मैलामिश्रित पाणी बाहेर काढणे, 1 खड्याच्या शौचालयातून मैला काढून तो जमिनीतील खड्यामध्ये निकालात काढणे	निगराणी समिती, पाणी समिती, स्वच्छाग्रही, तालुका स्तरीय मनुष्यबळ	महिना 2	ग्राम पंचायत, तालुका स्तरीय मनुष्यबळ
6	कुटुंब स्तरावर कचऱ्याचे वर्गीकरण करण्यासाठी जन जागृती	कुटुंब स्तरावर जैविक, अजैविक आणि घरगुती घातक कचरा वेगळा करणे	निगराणी समिती, पाणी समिती व स्वच्छाग्रही	महिना 2	ग्राम पंचायत
7	शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या स्वच्छता फेरी काढणे	जन जागृती करणे, शौचालयाचा वापर, हात धुणे आणि कचरा वर्गीकरण	शाळेतील शिक्षक, निगराणी समिती, पाणी समिती व	महिना	ग्राम पंचायत

			स्वच्छाग्रही		
8	शौचालयाचे, शोष खड्याचे आणि मज्जिक शोष खड्याचे बांधकाम	मैल्याचे आणि घरगुती सांडपाण्याचे व्यवस्थापन	प्रशिक्षित गवंडी आणि स्वच्छाग्रही	4 महिनेपर्यंत	पाणी समिती, ग्राम पंचायत, तालुका स्तरीय मनुष्यबळ
9	सामुहिक स्तरावरील अजैविक कचरा वेगळा करण्यासाठी युनिटचे बांधकाम	सुक्या कचऱ्याचे वर्गीकरण	ग्राम पंचायत व कंत्राटदार	महिना 2 & 3	ग्राम पंचायत, गट स्तरावरील अभियंता, जिल्हा स्तरावरील अधिकारी आणि आयईसी तंत्र
10	सांडपाणी व्यवस्थापन सुविधेचे बांधकाम (असल्यास)		ग्राम पंचायत व कंत्राटदार	महिना 2 & 3	ग्राम पंचायत, गट स्तरावरील अभियंता आणि अधिकारी

नकाशे:-